

AZƏRBAYCAN BƏSTƏKARLARININ TAR ÜÇÜN İRİ HƏCMLİ ƏSƏRLƏRİNDƏ MUĞAMIN TƏTBİQİ MƏSƏLƏLƏRİ

Sahib PAŞAZADƏ

Məqalədə Azərbaycan bəstəkarlarının tar üçün iri həcmli əsərləri - tar konserti, ikili konsert, simfoniya, süita janrında yazılan əsərlər araşdırılır. Tar üçün iri həcmli əsərlərin kompozisiya, forma, musiqi dilinin özünəməxsus xüsusiyyətləri nəzərdən keçirilir. Müəllif tar üçün iri həcmli əsərlərdə muğamdan istifadə məsələlərinə diqqət yetirərək, müxtəlif janrlı əsərlərdə muğamların tətbiqi ilə bağlı əsas cəhətləri göstərir.

Açar sözlər: bəstəkar, tar, muğam, ikili konsert, simfoniya, süita.

Azərbaycanda tar həm şifahi ənənəli musiqidə, həm də bəstəkar yaradıcılığında solo və ansambl aləti kimi istifadə olunur. Bu baxımdan tar muğam ənənələrinin daşıyıcısı olaraq, muğamdan bəstəkar əsərlərində istifadə yollarını reallaşdıran vasitəyə çevrilir.

Azərbaycan bəstəkarlarının yaradıcılığında iri həcmli əsərlərdə tar alətinin tətbiqi və bununla yanaşı, muğamdan istifadə ilk növbədə instrumental konsertlərdə özünü göstərir. Azərbaycan musiqisində çox sayda tar konsertləri yaranmışdır. Bu konsertlər tar aləti və müxtəlif orkestrlər üçün - simfonik, xalq

çalğı alətləri, kamera orkestri üçün nəzərdə tutulmuşdur. Milli alət olan tarın simfonik orkestr alətləri ilə uzlaşdırılması maraqlı nəticələr versə də, tarın xalq çalğı alətləri orkestri tərkibinə solo alət kimi daxil olunması fərqli xüsusiyyətlər daşıyır. Bu da müxtəlif ifaçılıq və səslənmə keyfiyyətlərinə malikdir.

İlk tar konsertinin yaradıcısı, görkəmli bəstəkar Hacı Xanməmmədovdan sonra Azərbaycan bəstəkarlarından Tofiq Bakıxanov, Zakir Bağırov, Nəriman Məmmədov, Ramiz Mirişli, Məmmədəğa Umudov, Fərəngiz Babayeva, Nazim Quliyev tar ilə simfonik orkestr üçün konsertlər bəstələmişlər. Səid Rüstəmov, Cahangir Cahangirov, Süleyman Ələsgərov, Yaşar Xəlilov, Ədviyyə Rəhmətova tar ilə xalq çalğı alətləri orkestri üçün konsertlərin müəllifidir.

Bununla yanaşı, bir sıra müxtəlif janrlı əsərlərdə də tar alətinin və muğamın tətbiqinə rast gəlinir. Bu kimi əsərlərin sırasında Tofiq Bakıxanovun tar və simfonik orkestr üçün 8 saylı "Azərbaycan" simfoniyasını, tar və violini ilə simfonik orkestr üçün ikili Konsertini, Yaşar Xəlilovun tar və xalq çalğı alətləri orkestri üçün "Muğam dastanı" əsərini qeyd edə bilərik. Adı çəkilən əsərlərin ortaq cəhətləri onların iri həcmli olması, tar alətinin tətbiqi və muğamdan istifadə olunmasından ibarətdir. Bununla yanaşı, bu əsərlər üç-dörd hissəli silsilə quruluşlu, tar və orkestr üçün yazılmış müxtəlif janr xüsusiyyətlərinə malikdir.

Tofiq Bakıxanov musiqi ictimaiyyətinə bir sıra instrumental konsertlərin müəllifi kimi tanınmışdır (1). Bu əsərlər konsert və tədris repertuarında yer alaraq, daim konsertlərdə səsləndirilir. T.Bakıxanovun tar və simfonik orkestr üçün konsertləri ilə yanaşı, onun tar və violini ilə simfonik orkestr üçün ikili konserti (2) də maraqlıdır. Musiqi tarixindən məlum olduğu kimi, xarici ölkələrdə və Azərbaycanda müxtəlif Avropa alətlərinin uzlaşdırılması ilə bağlı ikili konsertlər mövcud olsa da, milli və Avropa aləti üçün nəzərdə tutulmuş ikili konsert ilk dəfə T.Bakıxanov tərəfindən yaradılmışdır.

T.Bakıxanovun tar ilə violini ilə simfonik orkestr üçün ikili konserti Azərbaycan xalq çalğı aləti tarın və Avropa musiqi aləti violininin səslənmə və ifaçılıq imkanlarının uzlaşdırılması baxımından maraqlıdır. Bu, Şərqi və Qərbi musiqi ənənələrinin qovuşdurulması istiqamətində bəstəkarın uğurlu nailiyyətlərindəndir. 1975-ci ildə yaranmış bu ikili konsertin ilk ifaçıları tarzən Həmid Vəkilov və violini ifaçısı Əlimuxtar Babayev olmuşlar. Əsər bu ifaçılar tərəfindən fortepiano üçün müşayiətilə lentə alınmışdır.

Əsərin geniş dinləyici auditoriyasına təqdimatı 2010-cu ildə Tofiq Bakıxanovun 80 illik yubileyində olmuşdur. Yeni redaktədə əsər solist ifaçılar, əməkdar artistlər Sahib Paşazadə və Töhfə Babayeva tərəfindən, xalq artisti Rauf Abdullayevin dirijorluğu altında Üzeyir Hacıbəyli adına Azərbaycan Dövlət Simfonik Orkestrinin müşayiətilə səsləndirilmişdir. T.Bakıxanov ikili konsertini Sahib Paşazadəyə və Töhfə Babayevaya həsr etmişdir. Bu ifadə Konsert lentə yazılaraq, AzTV-nin fondunda saxlanılır.

T.Bakıxanovun ikili konsertində milli alət olan tarın və Avropa aləti violininin uzlaşdırılması maraqlı

cəhətlərdən biridir. Məlumdur ki, T.Bakıxanov özü məharətli violini ifaçısı olmuş, uzun illər həm səhnədə, həm də pedaqoji sahədə bu ixtisas üzrə fəaliyyət göstərmişdir. Eyni zamanda, T.Bakıxanovun ailə kökləri görkəmli tarzən-pedaqog Əhməd Bakıxanovla bağlıdır. O, uşaqlıqdan tarla bağlı olmuş, muğam mühitində püxtələşmişdir. Bütün bunlar onun yaradıcılığında da dərin iz buraxmışdır. Bəstəkar üçün bu iki alətin bir ansamblda birləşdirilməsi rəmzi mənə kəsb etmişdir.

T.Bakıxanov tərəfindən ikili Konsertdə tar və violini alətlərinin uzlaşdırılmasının köklərini muğam ifaçılıq sənətinin ənənələri ilə bağlamaq olar. Belə ki, muğam ifaçılığında ənənəvi ansambl tar və kamança alətlərindən ibarətdir. T.Bakıxanov kamança və violini alətləri arasındakı yaxınlığı görərək, violini tarla uzlaşdırmağa üstünlük vermiş və əsərdə məhz bu alətlərin ifaçılıq vəhdətini yaratmağa nail olmuşdur. Bunda bəstəkarın konsert janrında əsərlər yaratmaq təcrübəsi də böyük rol oynamışdır. "T.Bakıxanovun instrumental konsertlərinə xas olan xüsusiyyətlərdən biri ifaçı üçün sərbəst improvizasiya imkanlarının yaradılmasıdır. Bu da bəstəkarın konsert janrının əsas xüsusiyyətini - solist ilə orkestr arasında yarışmanı gözəl duymasından və alətin texniki imkanlarını nümayiş etdirmək bacarığından irəli gəlir. Bu baxımdan bəstəkarın ifaçılar ilə yaradıcılıq ünsiyyəti gözəl bəhrə verir" (4, s. 81).

T.Bakıxanovun ikili konsertinin üç hissəli quruluşu klassik instrumental konsert janrına uyğundur. I hissə - Moderato, Allegro moderato, sonata allegro formasında, II hissə - Andante, üçhissəli formada, III hissə - Scherzando, rondo formasında bəstələnmişdir. Solo alət üçün konsertdən fərqli olaraq, ikili konsertdə tətbiq olunan hər iki alətin ayrı-ayrılıqda təqdimatı, mövzuların ifadəsi, kadensiyalar, alətlərin qarşılıqlı ifaçılıq xüsusiyyətləri və orkestrlə uzlaşdırılması qeyd olunmalıdır. İkili konsertdə həm alətlərin bir-birilə, həm də orkestrlə yarışması öz əksini tapır. Bu baxımdan bəstəkardan geniş yaradıcılıq təxəyyülü tələb olunur.

Konsertin quruluşunda muğamlardan istifadə mühüm əhəmiyyətə malikdir. Belə ki, I hissənin girişində tar partiyasında - Ad libitum, "Rəhab" muğamının "Əmir" şöbəsinin melodik xətti səsləndirilir. Melodiyanın kadensiya ibarətləri orkestr partiyasında da təkrarlanaraq, dialoq şəkilli səslənmə əmələ gətirir. Əsas mövzu - Allegro moderato əvvəlcə violini partiyasında orkestrin müşayiətilə səslənir. Mövzuda bayatı-şiraz meqamının intonasiyaları üzərində muğamvari gedişlər özünü göstərir. Köməkçi mövzu - Moderato həzin lirik xarakter daşıyır. Köməkçi mövzu şiraz meqam-intonasiyalarına əsaslanır, eyni zamanda, bayatı-şiraz meqamına yönəlmələr özünü göstərir. İşlənmə bölməsinin sonunda verilən Kadensiya - hər iki alətin solo ifası üzərində qurularaq, ifaçıların həm solo şəkildə bədii-texniki məharətini, həm də duet şəkildə birgə virtuos ifasını nümayiş etdirməyə imkan yaradır. Kadensiya ilk növbədə, tarın ifası ilə başlayır. Tar partiyası "Rəhab" muğamının "Əmiri" şöbəsinin melodik intonasiyalarına əsaslanır. Bu da I hissənin girişi ilə səsləşir, özünəməxsus tematik tağlar əmələ

gəlir. Kadensiyada muğam mövzusunun improvizasiyası daha geniş surətdə təqdim olunur. Melodik inkişafda "Mahur" muğam intonasiyaları da daxil edilir. Tar partiyasında muğamın səsləndirilməsi tarzənin məharətini nümayiş etdirməyə imkan verir. Belə ki, burada qədim tar ştrixlərindən - Qurban Pirimovun, Əhməd Bakıxanovun mizrab üsullarından istifadə olunur.

II hissə - Andante həzin, məlahətli xarakterə malikdir. Bu hissənin mövzusu şur məqamına əsaslanır. Burada diqqəti cəlb edən cəhət tarın muğam solosunun yer almasıdır. Tar Ad libitum - sərbəst şəkildə "Bayatı-kürd" muğamından bir cümlə ifa edir və bu hissə muğam intonasiyaları ilə bitir. III hissə skerso, oynaq xarakterlidir, xüsusilə 5/8-lik ölçüdə olması musiqiyə oynaqlıq aşılayır, musiqi məzmunu bayatı-şiraz məqamında qurulmuşdur. Hissə boyu mövzu melodik və ifaçılıq baxımından müxtəlif variantlarda keçir, partiyalar polifonik ifadə üsulları ilə işlənir.

Ümumiyyətlə, T.Bakıxanovun tar və violin ilə simfonik orkestr üçün ikili konserti forma quruluşuna görə klassik instrumental konsert ənənələrini davam etdirirsə də səslənmə və ifaçılıq keyfiyyətləri baxımından bu, fərqli bir əsərdir. Bəstəkarın tar və violinun ifaçılıq imkanlarından səmərəli istifadə etməsi sayəsində bu alətlərin səslənməsi muğam ansamblına yaxınlaşdırılmışdır. Təbii ki, tar muğam üçün yaranmış alətlərdən biridir. Violin də bu alətə uyğunlaşdırılır. Violin tar alətilə yanaşı çox maraqlı bir səslənmə əmələ gətirir. Bəstəkar səciyyəvi ştrixlərdən istifadə edərək, Azərbaycan xalqının mövcud olan aşiq havaları, tütək musiqi nümunələrini, muğamvariliyi çox dolğun şəkildə təcəssüm etdirmişdir.

T.Bakıxanovun yaradıcılığında instrumental konsertlərlə yanaşı, simfonik musiqinin digər janrları - simfoniya, simfonik muğamlar, simfonik poemalar və s. böyük yer tutur. T.Bakıxanov səkkiz simfoniyanın, beş simfonik muğamın, altı simfonik poemanın müəllifidir. "Bəstəkarın simfonik əsərləri onun iri həcmli formaya bələdçiliyini, professionallığını parlaq surətdə nümayiş etdirir. Müxtəlif illərdə yazılmış simfoniya partiturası milli koloriti, obrazlı tematizmi, musiqi obrazlarının aydınlığı, ifadəli mövzuları ilə yanaşı, həm də bəstəkarın ifadə vasitələrindən məharətlə istifadə etməsini göstərir" (4, s. 82).

T.Bakıxanovun tar ilə simfonik orkestr üçün 8 sayılı "Azərbaycan" simfoniyasında (3) tar və muğamın tətbiqi ilə bağlı xüsusiyyətlər özünü göstərir. Əsərin proqramlı başlığı Vətənimiz Azərbaycanın gözəlliklərinin, zəngin musiqi mədəniyyətinin tərənnümünü önə çəkir. Simfoniya bəstəkarın vətənpərvərlik hissləri, həyəcanları, qürurlu duyğuları dolğunluqla ifadə olunmuşdur.

Eyni zamanda, əsərin Üzeyir Hacıbəyliyə ithaf olunması qeyd edilmişdir. Artıq bu da müəllifin Üzeyir Hacıbəyliyə ehtiramını, onun Azərbaycan musiqisindəki rolunu və əhəmiyyətini əks etdirir. Əsərin proqramlı adını həmçinin, onun ifaçılıq tərkibi ilə də əlaqələndirmək olar. Belə ki, məhz tar aləti Azərbaycan musiqisini təmsil edən əsas milli alət kimi Üzeyir Hacıbəylinin səyi ilə belə yüksək inkişaf mərhələsinə yüksəlmişdir

və bəstəkar yaradıcılığında mürəkkəb əsərlərin ifaçısına çevrilmişdir.

Simfoniya tar və simfonik orkestr üçün nəzərdə tutulmuşdur. Bu baxımdan, burada iki janrın simfoniya və instrumental konsert janrının xüsusiyyətlərinin qovuşmasını qeyd etməliyik. Nəzərdən keçirdiyimiz əsər üç hissədən ibarətdir, bu baxımdan o, klassik dörd hissəli simfoniya silsiləsindən fərqlənir. Əsərin quruluşu daha çox instrumental konsertlərin üç hissədən ibarət silsilə quruluşuna uyğundur. Əsərdə tar aləti aparıcı - solo alətdir və bu cəhət bütün əsər boyu ön planda durur ki, bu da tar ilə simfonik orkestr üçün yazılmış konsertlərin əsas xüsusiyyətidir.

Əsərdə mövzuların səsləndirilməsi və inkişaf etdirilməsi həm orkestrin müşayiətilə tann ifasında, həm də orkestrin ifasında öz əksini tapır. Burada həm konsert janrına məxsus solo alətlə orkestrin yarılaşmasını, həm də orkestrin müstəqil inkişaf xəttini izləyirik. Bu da bəstəkar tərəfindən əsərdə iki janrın xüsusiyyətlərinə müraciət olunmasını əsaslandırır. Bunun digər bir cəhətini də əsərin proqramlı adı ilə bağlaya bilərik, belə ki, Azərbaycan milli musiqisinin əsasını təşkil edən muğam və tar aləti əsərə hərəkətverici qüvvə kimi daxil edilmişdir.

"Azərbaycan" simfoniyası üç hissədən ibarətdir: I hissə - Allegro, sonata allegrosu formasında, II hissə - Andante, üçhissəli formada, III hissə - Moderato, Allegro moderato, variasiya formasındadır. Əsərin hissələrində musiqi materialının inkişafında variasiyalılıq, həmçinin, tar alətinin daxil edilməsi ilə improvizasiyalılıq böyük əhəmiyyətə malikdir. Əsərin musiqi üslubunda muğamvarilik üstünlük təşkil edir, bununla yanaşı, xalq mahnı və rəqslərindən gələn intonasiya xüsusiyyətləri, aşiq musiqisinin melodik-intonasiya quruluşu da özünü göstərir.

I hissə aşiq sazının çalğısını xatırladan orkestrin akkordlu səslənmələri ilə başlanır. Tar partiyasında keçən əsas mövzu çahargah məqamına əsaslanır. Əsas mövzunun dəyişilmiş melodik intonasiyaları üzərində qurulan işləmə bölməsində orkestr və tar partiyasının qarşılıqlı səsleşmələri, xüsusilə tar partiyasında ritmin xırdalanması ilə alətin virtuoz ifaçılıq imkanlarının nümayişi özünü göstərir. İşləmə bölməsinin sonunda tann kadensiyası verilir. Kadensiya əsas mövzunun intonasiyaları ilə başlanır, lakin tann bədii-texniki ifaçılıq imkanları sayəsində mövzu improvizasiyalı dəyişikliyə məruz qalır.

II hissənin lirik, mahnıvari musiqi materialı bayatı-şiraz məqamına əsaslanır, mövzunun işlənilməsində melodik-ritmik variasiyalılıq özünü qabarıq göstərir. III hissənin mövzusu "Vağzalı" xalq rəqsinin melodiyasına əsaslanır. Bəstəkar rəqsin xarakterini və məqam əsasını (segah) saxlayaraq, onun quruluşunda mühüm əhəmiyyət daşıyan variasiyalı inkişafdan istifadə etmişdir. Hissənin sonunda verilən Koda inkişafın ən yüksək zirvəsini təşkil edir. Burada bəstəkarın istifadə etdiyi maraqlı üsullardan biri də Kodanın sonunda tar partiyasında muğam kadensiyasının daxil edilməsidir.

Beləliklə, T.Bakıxanovun tar və simfonik orkestr üçün 8 sayılı "Azərbaycan" simfoniyası musiqi

məzmununa və bədii məziyyətlərinə görə diqqətəlayiq xüsusiyyətlərə malikdir.

Bəstəkar Yaşar Xəlilovun yaradıcılığında tar üçün əsərlər mühüm yer tutur. Onun 1 sayılı tar ilə xalq çalğı alətləri orkestri üçün konserti, 2 sayılı tar ilə simfonik orkestr üçün konserti (6), tar və xalq çalğı alətləri orkestri üçün "Muğam dastanı" əsəri (7) bu alət üçün yazılmış iri həcmli əsərlər sırasında özünəməxsus yer tutmuşdur. Tar konsertləri müxtəlif illərdə (2009, 2015) Azərbaycan Bəstəkarlar İttifaqının festivallarında ifa olunmuş və ilk ifaçısı tarzən Sahib Paşazadəyə həsr edilmişdir.

Y. Xəlilovun yaradıcılığında tar alətindən və muğamdan istifadə məsələlərinə diqqət yetirən tədqiqatçı Y. Əsədova yazır ki, onun əsərlərində, "ümumiyyətlə, muğam intonasiyalarından geniş istifadə olunmuşdur. Bu da təbii, çünki Yaşar uşaq musiqi məktəbini və A. Zeynallı adına orta ixtisas musiqi məktəbini tar ixtisası üzrə bitirmişdir." Daha sonra müəllif Y. Xəlilovun tar üçün əsərlərini xarakterizə edərək yazır: "Bildiyimiz kimi, tar ifasında muğam səslənərkən, zəngin ştrixlərdən istifadə olunur. Bu ştrixlər not yazısında ifadə olunmadığı üçün hər şey ifaçının öz öhdəsinə buraxılırdı. Yaşar tar konsertini yazarkən vacib olan muğam ştrixləri üçün xüsusi işarələr müəyyənləşdirdi və sonrakı əsərlərdə onlardan istifadə etməyə başladı" (5, s. 16-17).

Yaşar Xəlilovun tar və xalq çalğı alətləri orkestri üçün "Muğam dastanı" əsəri Azərbaycan xalqının böyük mütəfəkkir şairi Hüseyn Cavidə və onun oğlu, istedadlı şair və bəstəkar Ərtoğrul Cavidin xatirəsinə ithaf olunub. Əsərin proqramlı adında bəstəkar Azərbaycan milli musiqi irsinin iki böyük qolunu - muğam və aşiq sənətini birləşdirmişdir. Bəstəkar əsərini "Muğam dastanı" adlandırmaqla, Hüseyn və Ərtoğrul Cavidlərin xatirəsini məhz milli irsin ən dəyərli janrları vasitəsilə əbədiləşdirmək istəyindən irəli gəlir. Əsərdə bəstəkarın muğam və aşiq irsindən yaradıcılıqla bəhrələnməsi özünü aydın göstərir.

"Muğam dastanı" əsəri 4 hissədən ibarətdir və hər bir hissənin proqramlı adı vardır: I hissə - "Dəraməd", Allegretto grazioso, II hissə - "Mayə", Allegro ma non troppo, III hissə - "Təsnif", Moderato maestoso ed appassionato, IV hissə - "Rəng", Allegro assai. Göründüyü kimi, əsərin hissələrinin adları muğam dəstgahının tərkib hissələri ilə bağlıdır. Bu da bəstəkarın muğamdan proqram əsası kimi istifadə etdiyini təsdiq edir. Lakin ənənəvi muğam dəstgahından fərqli olaraq, bəstəkar əsəri bir məqam əsası ilə bağlamamış, eyni zamanda, muğam adlarını da dəqiq göstərməmişdir. O, yalnız muğam dəstgahın quruluşunda mühüm əhəmiyyətə malik olan dəraməd, mayə, təsnif və rəng kimi tərkib hissələrini əsas götürərək, muğama xas olan janr xüsusiyyətlərindən istifadə edərək, əsərin süita tipli, silsilə quruluşlu kompozisiyasını yaratmışdır. Əsərin hissələri özünəməxsus keyfiyyətləri saxlamaqla yanaşı, məqam əsasına və melodik xüsusiyyətlərinə görə bağlılıq əmələ gətirir. Bu da əsərin quruluşunda temp və metro-ritmik baxımdan təzadlı hissələrin növbələşməsinə tətbiq etməyə imkan vermişdir.

"Muğam dastanı" əsərini bəstəkar solo tar və orkestr üçün nəzərdə tutaraq, muğam ifaçılıq üsullarından, tarın bədii-texniki imkanlarından geniş surətdə istifadə etmişdir. Lakin musiqi materialında sitatlardan istifadə özünü göstərmir. Belə ki, bəstəkar muğamvari improvizasiya və ritmik əsaslı melodik xüsusiyyətlərə əsaslanaraq, muğam şöbələri, təsnif və rəng janr nümunələrinə uyğun musiqi yaratmışdır. Bu baxımdan tarın solo improvizasiyaları instrumental muğam ifaçılığına xas cəhətləri əks etdirir, eyni zamanda, tar və müşayiətin polifonik və homofon-harmonik fakturası muğam ansamblının təsnif-rəng çalğı üslubunu nümayiş etdirir. Bütün bunlar Y. Xəlilovun muğama sərbəst yaradıcı münasibətindən irəli gələn cəhətlərdir.

Əsərin I hissəsi - "Dəraməd", Allegretto grazioso, muğam dəstgahında giriş əhəmiyyəti daşmasına və ənənəvi dəramədə xas olan bəzi cəhətləri özündə əks etdirməsinə baxmayaraq, "Muğam dastanı" əsərinin quruluşunda bir qədər fərqli mahiyyətə malikdir və dörd hissəli silsilənin birinci hissəsi kimi özünəməxsus yer tutur. Bu baxımdan əsas mövzunun mərhələlərlə inkişafını, melodik intonasiya quruluşundakı variantlı dəyişikliyi, interval genişlənməsini, registr dəyişilmələrini və kulminasiyanın tədricən əldə olunmasını qeyd etmək lazımdır.

Əsərin II hissəsi - "Mayə", Allegro ma non troppo, muğam üslubunda bəstələnmişdir. Lakin bu hissə ənənəvi "Mayə" şöbəsinə fərqlənir. Belə ki, muğamda "Mayə" şöbəsi improvizasiyalı üsluba əsaslanır, əsərdə isə homofon-harmonik üslub xüsusiyyətləri özünü göstərir. Bununla yanaşı, "Mayə" muğamın məqam əsasının möhkəmləndirilməsində mühüm əhəmiyyətli rol oynayır. Bu cəhət əsərdə saxlanılır və kompozisiya quruluşunda segah məqamının əhəmiyyətini önə çəkir. Bu hissənin orta bölməsində tarda muğamvari gəzişmələr verilir. Bu epizod II hissənin quruluşunda çox önəmlidir. Belə ki, "Mayə" şöbəsinin improvizasiyalı mahiyyətini əks etdirməklə, tarın muğam aləti kimi önəmli rolunu vurğulayır.

III hissənin "Təsnif" adlandırılması şərtidir, burada təsnifəbənzər melodiyadan istifadə nəzərdə tutulmuş, onun instrumental musiqidə tətbiqi həyata keçirilmişdir. Bununla belə, təsnif vokal-instrumental janr olsa da, ifaçılıqda xanəndə ilə yanaşı, tar, kamança və zərb alətindən ibarət ansambl ilə ifa olunur. Bu baxımdan, təsnif ifaçılığında tarın da mühüm rolu vardır. Bu cəhət bəstəkar əsərində əsas götürülmüşdür. Kompozisiyanın əsasını iki mövzu təşkil edir. İnkişaf bu iki mövzunun variantlı işlənməsinə, tarın improvizasiyalı epizodları ilə dolğunlaşdırılmasına əsaslanır.

Əsərin IV hissəsi - "Rəng", Allegro assai, coşğun, şux xarakter daşıyır. Əsas mövzunun melodik xətti rast məqamının pillələri üzərində gəzişməyə əsaslanır. Bu cür hərəkət xətti ənənəvi rəng melodiyaları üçün xarakterikdir. Mövzu tarda və müşayiət partiyasında unison səslənir ki, bu da rəng janrı üçün ənənəvidir. Göründüyü kimi, Y. Xəlilovun "Muğam dastanı" əsəri

özündə həm muğam dəstgahının quruluşunu, həm də janr xüsusiyyətlərini qovuşdurmuşdur.

Beləliklə, tar üçün iri həcmli əsərlərdə - həm konsert janrında yazılmış əsərlərdə, həm də ikili konsert, simfoniya və süita kimi janrlara aid əsərlərdə muğamlardan istifadə xüsusi əhəmiyyətə malikdir.

Əsərlərin musiqi məzmununda mövzuların quruluşu, inkişaf xüsusiyyətləri muğamlarla bağlı olmaqla yanaşı, xüsusi olaraq, kadensiyalarda muğam ifaçılığı ilə bağlı cəhətlər önə çıxır. Bəstəkarlar muğamdan həm sitat şəklində istifadəyə, həm də muğamvari üsluba üstünlük verirlər.

ƏDƏBİYYAT

1. Bakıxanov T.Ə. Konsert № 1. Konsert № 2. Konsert № 3. Tar ilə simfonik orkestr üçün. Tar ilə fortepiano üçün köçürmə. (tar partiyasının redaktəsi R.Quliyevindir). Təkrar nəşr. B.: "Mütərcim", 2015. 196 s.; Bakıxanov T.Ə. Tar ilə simfonik orkestr üçün 4 saylı Konsert. Tar və fortepiano üçün köçürmə. (tar partiyasının redaktəsi R.Quliyevindir). B.: 2015. 77 s.; Bakıxanov T.Ə. Konsert № 5. Tar ilə simfonik orkestr üçün. Klavir. (tar partiyasının redaktəsi R.Əzizov və S.Paşazadəndir). Kompüter yığımı. 73 s.
2. Bakıxanov T.Ə. Tar və violin ilə simfonik orkestr üçün ikili konsert. Klavir. (tar partiyasının redaktəsi S.Paşazadənin, skripka partiyasının redaktəsi T.Babayevandır). Kompüter yığımı. 79 s.
3. Bakıxanov T.Ə. 8 saylı "Azərbaycan" simfoniyası. Tar ilə simfonik orkestr üçün. Tar ilə fortepiano üçün köçürmə. Tar partiyasının redaktəsi M.Kərimovundur. B.: "Mütərcim", 2015. 60 s.
4. Həsənova-İsmayılova C.İ. Tofiq Bakıxanov - 70 / "Musiqi dünyası" jurnalı, 2001, № 1-2 (7). s. 79-84
5. Əsədova Y.H. Yaşar Xəlilov. B.: "Şərq-Qərb", 2015. 32 s.
6. Xəlilov Y.S. Tar konserti № 1. (tar partiyasının redaktəsi S.Paşazadəndir). Kompüter yığımı. 74 s.; Xəlilov Y.S. Tar konserti № 2. (tar partiyasının redaktəsi S.Paşazadəndir). Kompüter yığımı. 60 s.
7. Xəlilov Y.S. Muğam dastanı. Tar və xalq çalğı alətləri orkestri üçün. Əlyazma.

Вопросы использования мугамов в произведениях крупной формы для тара азербайджанских композиторов

В статье рассматриваются произведения крупной формы азербайджанских композиторов для тара, написанные в жанре концерта для тара, двойного концерта, симфонии, сюиты. Рассматривается состав, форма и особенности музыкального языка крупномасштабных произведений для тара. Автор акцентирует внимание на использовании мугама в произведениях для тара, показывает основные аспекты применения мугама в произведениях различных жанров.

Ключевые слова: композитор, тар, мугам, двойной концерт, симфония, сюита.

The problem of using mugams in works of large form for tar by Azerbaijani composers

The article deals with the works of the large form of Azerbaijani composers for tar, written in the genre of an concert for tar, double concerto, symphony, suite. The composition, form and features of the musical language of large-scale works for tar are considered. The author focuses on the use of mugham in works for tar, shows the main aspects of the use of mugam in works of various genres.

Keywords: composer, tar, mugham, double concerto, symphony, suite.